

กรมหลวงโยธาเทพ: พระราชธิดาสมเด็จพระนารายณ์ กับเล่ห์เพทุบายในราชสำนักอยุธยา*

ภาววรรณ เรื่องศิลป์** เขียน, สุระเชษฐ์ สุบลากกิจ แปล

บทคัดย่อ

กรมหลวงโยธาเทพทรงเป็นหนึ่งในราชานารีจำนวนน้อยที่มีความสำคัญอยู่ในหน้าประวัติศาสตร์อยุธยา พระนางดำรงพระชนม์อยู่ในช่วงสี่รัชสมัยในฐานะพระราชธิดา พระอัครมเหสี และพระราชชนนี ในพงศาวดารไทยมีการบรรยายถึงพระนางอยู่น้อยนิด อย่างไรก็ตาม ชาวฝรั่งเศสและดัตช์ที่พำนักอยู่กลับตรึงใจต่อพระนาง แม้พวกเขาจะไม่เคยพบพระนางจริงๆ พวกเขาก็ได้บันทึกข้อมูลอันไม่ปะติดปะต่อเอาไว้ แม้ข้อมูลจะกระจัดกระจายและบางเบา แต่ก็แสดงให้เห็นได้ว่าสตรีชั้นสูงของอยุธยาประสบกับข้อจำกัดของสถานะของพวกเธอและยังต้องแสวงหาความเป็นไปได้ที่จะเข้าถึงโภคทรัพย์ ความรู้ และอำนาจอย่างไร

คำสำคัญ: กรมหลวงโยธาเทพ, สมเด็จพระนารายณ์, เล่ห์เพทุบายในราชสำนัก

Abstract

Princess Yothathep is one of very few royal women who made a mark in the history of Ayutthaya. She lived across four reigns as royal daughter, queen, and royal mother. In the Thai chronicles, the account of her is minimal. French and Dutch residents in Siam, however, were fascinated by her. Although they never saw her in person, they recorded fragments of information. Though the resulting record is fragmentary and fragile, it shows how the elite women of Ayutthaya suffered the limitations of their position and yet explored the possibilities of their access to wealth, knowledge, and power.

Keywords: Princess Yothathep, King Narai, Court Intrigue

* แปลจาก Bhawan Ruangsilp. (2016). Kromluang Yothathep: King Narai's Daughter and Ayutthaya Court Intrigue. *Journal of the Siam Society* 104, pp. 95-110. โดยได้รับอนุญาตจากผู้เขียน หนึ่ง คำสำคัญของบทความกำหนดโดยผู้แปลร่วมกับกองบรรณาธิการ ส่วนการอ้างอิง ผู้แปลได้ปรับจากต้นฉบับภาษาอังกฤษให้เป็นไปตามข้อกำหนดของ วารสารประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

** ผู้เขียนขอแสดงความขอบคุณคุณณีนี ไพทยวัฒน์ และพิมพ์มณฑิ วิบูลศิลป์สำหรับการช่วยเหลือในช่วงแรกของการเขียนบทความนี้.

ความนำ: กรมหลวงโยธาเทพ

ตั้งแต่ต้นจนจบประวัติศาสตร์ ราชอาณาจักรอยุธยาอยู่เหยิงไปด้วยปัญหาการสืบราชสมบัติ ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องเชิงตรรกะของความเป็นศูนย์กลางแห่งกษัตริย์ภาพที่ผู้ปกครองทรงเป็นเจ้าของชีวิตและผืนแผ่นดิน ความขัดแย้งแผ่ออกไปเมื่อมีหลายผู้อ้างสิทธิ์เหนือราชบัลลังก์หรือไม่ก็ปราศจากผู้สามารถสืบรัชทายาท รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (ครองราชย์ พ.ศ. 2199-2231) ถูกบันดลให้พบกับวิกฤตดังกล่าวและพระชะตาพระราชธิดาของพระองค์ คือกรมหลวงโยธาเทพก็ผูกติดไปกับผลลัพธ์นั้น

พระราชพงศาวดารอยุธยาให้ข้อมูลอย่างจำกัดเกี่ยวกับกรมหลวงโยธาเทพ โดยให้ภาพคร่าวๆ เกี่ยวกับพระชนม์ชีพของพระนางในฐานะพระราชธิดา พระอัครมเหสี และพระราชชนนีของผู้อยู่ในข่ายอาจได้สืบราชบัลลังก์ สถานะเหล่านี้ถูกกำหนดไว้จากความสัมพันธ์ต่อบุรุษในพระชนม์ชีพ น่าสนใจว่าในแหล่งข้อมูลจากนักสังเกตร่วมสมัยชาวยุโรปโดยเฉพาะดัตช์และฝรั่งเศส เราสามารถค้นพบข้อมูลมากขึ้นเกี่ยวกับพระนางผู้ทรงถูกเรียกขานถึงว่า “เจ้าหญิงพระราชินี (Princess Queen)”¹ จากแหล่งข้อมูลเหล่านั้น เรามิภาพเกี่ยวกับข้อจำกัดที่สตรีซึ่งอยู่ในสถานะเฉกเช่นพระนางต้องประสบพบเจอและเกี่ยวกับความเป็นไปได้ที่ผู้หญิงอาจแสวงหาการเข้าถึงโภคทรัพย์ ความรู้ และอำนาจ

สตรีชั้นสูงของอยุธยาถูกอ้างถึงว่ามีบทบาทอยู่บ้างและมีพื้นที่พอควร แต่ไม่ได้หมายความว่าพวกเขาไร้อำนาจที่เบ็ดเสร็จและปราศจากอิทธิพล พวกเขาสามารถแสดงอำนาจทางการเมืองในบางวิถีความสามารถนี้วางอยู่บนฐานความสัมพันธ์และอิทธิพลต่อบุรุษผู้ทรงอำนาจ กรมหลวงโยธาเทพก็ไม่ใช่ข้อยกเว้น อำนาจของพระนางและศักยภาพที่จะแสดงออกซึ่งอำนาจเช่นนั้นแฝงฝังอยู่ในสถานะพระราชธิดา พระอัครมเหสี และพระราชชนนีของอัครบุรุษ ในขณะเดียวกัน สถานะเหล่านี้ก็ยิ่งผลให้พระนางทรงมีความสำคัญในทางการเมือง

“เจ้าหญิงพระราชินี”

เจ้าฟ้าสุดาวดีทรงเป็นลูกเธอผู้ทรงสิทธิธรรมพระองค์เดียวของสมเด็จพระนารายณ์ พระนางประสูติระหว่าง พ.ศ. 2201 และ 2203 จากพระกษัตริ์ พระอัครมเหสีผู้เป็นพระชนนีชู้ราชของสมเด็จพระนารายณ์เอง ตามที่พระราชพงศาวดารอ้างถึงพระนางนั้น สมเด็จพระนารายณ์ทรงสถาปนาอิสริยศศักดิ์พระนางให้สูงขึ้นและให้ทรงมีพระยศเป็นกรมหลวงโยธาเทพในปีใดไม่ทราบได้ น่าจะเป็นไปได้ว่าในเวลาใกล้ๆ กัน สมเด็จพระนารายณ์ก็ได้ทรงสถาปนาเจ้าฟ้าศรีสุพรรณ พระชนนีชู้ราชขึ้นเป็นกรมหลวงโยธาทิพ สมเด็จพระนารายณ์ทรงมีพระอภินิหารว่าทรงพระราชทานยศศักดิ์ครั้งนั้นหมายความว่า การสถาปนาสองหน่วย (กรม) ใหม่ในการปกครองแผ่นดิน (การปกครอง-กำลังคน) ขึ้นมา² เจ้าฟ้าหญิงทั้งสองควรได้รับการพิจารณาในฐานะสตรีพระองค์แรกที่เป็นผู้ควบคุมหน่วยการปกครอง การเลื่อนศักดิ์พระราชธิดาและพระชนนีชู้ราชของพระองค์ให้สูงขึ้นอยู่ในตำแหน่งบังคับบัญชากรมใหม่นั้นย่อมมีผลบันดลความเป็นไปทางการเมือง

¹ ตัวอย่างเช่น Chevalier de Chaumont. (1977). Relation of the Embassy to Siam 1685. In Michael Smithies (ed.). *Aspect of the Embassy to Siam 1685*. p. 106.

² สมเด็จพระนารายณ์ทรงสถาปนา (2541). *อธิบายว่าด้วยยศเจ้า*. หน้า 205.

พระราชบิดาของสมเด็จพระนารายณ์ คือสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (ครองราชย์ พ.ศ. 2172–2199) อดีตขุนนางชั้นสูงผู้ซึ่งราชสมบัติ ทรงวางกฎเกณฑ์ควบคุมขุนนางอย่างเข้มงวด ผลตกทอดนั้นเนื่องมาจากรัชสมัยพระราชโอรสของพระองค์ด้วย สมเด็จพระนารายณ์ก็ทรงกังวลพระทัยต่อปัญหาการควบคุมขุนนาง การสถาปนากรมใหม่ขึ้นมาจึงหมายถึงการโยกย้ายกำลังพลและทรัพยากรมาอยู่ในสังกัดเจ้านาย ขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงแต่งตั้งขุนนางชาวต่างชาติผู้มีความรู้ความชำนาญพิเศษแต่ไร้ฐานอำนาจ ชาวต่างชาติเหล่านี้ต้องพึ่งใบบุญความพึงพระทัยของพระเจ้าอยู่หัวเท่านั้น ดังนั้นดูเหมือนว่าจะไม่สามารถตั้งตัวเป็นภัยคุกคามร้ายแรงได้¹ ควบบันทึกไว้ด้วยว่าขณะที่สมเด็จพระนารายณ์พระราชทานพระยศทางการปกครองระดับสูงชั้นกรมหลวงให้กับพระราชธิดาคือกรมหลวงโยธาเทพและพระชนิษฐาคือกรมหลวงโยธาทิพ พระองค์กลับไม่ทรงทำดูเจตจำนงกับพระราชอนุชาที่ยังดำรงพระชนม์อยู่ นอกจากจากพระอัศวมเหสีที่เป็นพระชนิษฐาของพระองค์แล้ว ทั้งสองพระนางนี้ก็คือมิตรที่ใกล้ชิดและไว้วางพระทัยได้ที่สุดของพระองค์ สมเด็จพระนารายณ์มีแต่ประวัติการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจกับพระราชวงศ์ที่เป็นบุรุษ

พระราชพงศาวดารอยุธยาเผยข้อมูลมาน้อยนิดเกี่ยวกับพระชนม์ชีพของกรมหลวงโยธาเทพ ในช่วงรัชสมัยพระราชบิดาของพระนาง เอกสารตะวันตกจะช่วยให้ความกระจ่างเกี่ยวกับพระนางได้ นิโกลาส์ แชร์แวงส (Nicolas Gervaise) นักบวชชาวฝรั่งเศสรายงานไว้ว่า

พระนางทรงสูงกว่าปานกลางและมีพระโอษฐ์งดงาม พระเนตรที่เบิกกว้างดำสนิท และพระฉวีวรรณขาวสม่ำเสมอ พระนาสิกแบนเกินกว่าจะได้รูปที่ดี แต่ในทุกสิ่งที่เป็นพระนาง ทรงมีบางสิ่งบางอย่างที่ดึงดูดและน่าพิงใจอย่างที่สุด²

นั่นคือการพรรณนาถึงพระราชธิดาเพียงพระองค์เดียวของสมเด็จพระนารายณ์จากข้อมูลที่แชร์แวงสได้รับมาจาก “เหล่าผู้ที่เคยเห็นพระนางเมื่อก่อนจะมีพระชันษาถึง 14 ปี” นี่คือการพรรณนาบทร่วมสมัยที่หาได้ยากเกี่ยวกับสตรีชั้นสูงของอยุธยาว่ามีรูปร่างหน้าตาอย่างไร แม้จะไม่ใช่งานที่เป็นประจักษ์พยานตรงก็ตาม อย่างไรก็ตาม แชร์แวงสระบุไว้ หลังจากเจริญพระชนม์ พระราชวงศ์สตรีของสยามไม่อาจถูกมองดูได้จากบุรุษใดๆ รวมถึงเหล่าพระเชษฐาหรือพระอนุชาของพระนางเองด้วย แน่หนอนว่ายกเว้นสำหรับองค์กษัตริย์

นักสังเกตการณ์ชาวยุโรปให้ความสนใจในเรื่องกรณียกิจและอำนาจสิทธิ์ของกรมหลวงโยธาเทพ ในฐานะพระราชธิดาของสมเด็จพระนารายณ์ โดยเฉพาะในแง่ที่ทรงเป็นพระราชธิดาพระองค์เดียวและเป็นที่ยอมรับในสายตาของพระนางได้รับพระราชทานสิทธิในการปกครองเมืองและผลประโยชน์จากสิทธิในการชักส่วนภาษีและการเกณฑ์ไพร่พลและกำลังทหาร ตามที่เดอ ชัวซี (De Choisy) ทูตฝรั่งเศสตั้งข้อสังเกตไว้คือ “พระนาง [กรมหลวงโยธาเทพ] มีที่ดิน รายได้ ไพร่ในสังกัด ทหาร และข้าราชการบริพารเป็นของพระนางเอง ทั้งหมดไม่ขึ้นต่อพระเจ้าอยู่หัว” เขาอธิบายต่อไปว่า

¹ นี่คือข้อถกเถียงหลักที่เสนอใน นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2537). *การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์*. หน้า 46–53.

² Nicolas Gervaise. (1998). *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*. tr. by John Villiers. p. 160.

ทุก ๆ วันพระนางเสด็จออกรับการเข้าเฝ้าทั้งเช้าและเย็นจากเหล่าภรรยาขุนนางสำคัญผู้มีบงอาจขาดการเฝ้าแทนเช่นกัน พระนางประทับหน้าพระที่นั่งและเหล่าสตรีผู้ต่ำต้อยหมอบราบอยู่กับพื้น ศีรษะของพวกเธอน้อมลง ในลักษณะการเดียวกับสามีของพวกเธอเมื่ออยู่ต่อหน้าพระพักตร์พระเจ้าอยู่หัว¹

ข้อสังเกตของเขาได้รับการยืนยันจากเซอร์วาเลียง เดอ ช็อมองต์ (Chevalier de Chaumont) ทูตฝรั่งเศสอีกคนผู้ซึ่งเขียนไว้ว่า

พระนางทรงมีราชสำนักของพระองค์เองที่ประกอบด้วยขุนนางสตรีผู้มาเฝ้าแทนในทุกวัน และทรงควบคุมที่ประชุมสำหรับกิจการของพระนางอันประกอบไปด้วยผู้หญิง พระนางพระราชทานความเป็นธรรมแก่เหล่าคนที่ยู่ใต้อาณัติของพระนางในทุกเรื่อง พระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานเมืองให้พระนาง ทรงค้าจุนราชสำนักของพระองค์ไว้ด้วยเงินอากร และทรงว่าความจรรโลงยุติธรรมด้วยพระองค์เอง²

สมเด็จพระนารายณ์ยังพระราชทานอำนาจสิทธิสมบูรณ์ในพระราชวังฝ่ายในให้พระราชธิดากับพระราชทานพระตำหนักทรงอย่างพระอัครมเหสีให้พระนางในพระราชวังหลวงด้วย กรมหลวงโยธาเทพรับพระธูระเกี่ยวกับพระราชวังหลวงสืบต่อจากพระราชมารดา ดูเหมือนว่าพระนางจะปฏิบัติกรณียกิจเหล่านี้ได้อย่างดี แשרแวลขึ้นชมสรรเสริญพระนางไว้ว่า

ความสามารถของพระนางในการเอาใจเหล่าสตรีที่ได้รับอนุญาตให้เข้าเฝ้าพระนางเกือบทุกวันด้วยความหนักแน่นในการตัดสินใจและความมีชีวิตชีวาของพระปฏิภาณ ซึ่งความผสมผสานอย่างสมดุลและเป็นสุขนี้ไม่อาจหาได้ทั่วไปในหมู่ชนที่มีเพศเดียวกันกับพระนาง ... พระเจ้าอยู่หัวผู้ทราบถึงพระคุณสมบัติอันดีของพระนางยิ่งกว่าใคร ๆ ได้ทรงทดลองมาเมื่อ 3 หรือ 4 ปีที่แล้วว่าในฐานะรัชทายาทโดยสันนิษฐานแห่งมงกุฎของพระองค์ วันหนึ่งพระองค์โปรดเวนมันไว้เหนือพระเศียรพระนางและมอบพระราชธูระในการปกครองราชอาณาจักรไว้ให้พระนางแต่เพียงผู้เดียวเป็นเวลา 48 ชั่วโมง พระนางทรงปฏิบัติได้ดีเกินกว่าที่พระองค์มีพระราชดำริคาดไว้โดยพระนางมีพระวินิจฉัยคดีที่ยากที่สุดที่สภาเสนอมาได้อย่างดีราวกับว่าพระนางทรงเคยฝึกหัดมาตลอดพระชนม์ชีพ ความรู้ความเข้าใจพระทัยโดยธรรมชาติของพระนางทดแทนได้กับการขาดประสบการณ์ได้ดี ซึ่งเป็นประจักษ์พยานว่าพระนางประสูติมาเพื่อราชบัลลังก์และว่าพระนางจะเรียนรู้ได้ดีถึงการเสวยราชย์เมื่อทรงถูกเรียกร้องให้ขึ้นทรงราชย์³

¹ François Timoléon, abbé de Choisy. (1993). *Journal of Voyage to Siam, 1685-1686*. tr. by Michael Smithies. p. 176.

² Chevalier de Chaumont. (1977). *Relation of the Embassy to Siam 1685*. In Michael Smithies (ed.). *loc. cit.*

³ Nicolas Gervaise. (1998). *loc. cit.*

ข้อสังเกตของเขาได้รับการสนับสนุนจากบาทหลวงกีย์ ตาซาร์ด (Guy Tachard) ผู้ซึ่งพบว่าพระนางนั้น “ทรงมีไหวพริบและกระตือรือร้น และแสดงถึงพระสติปัญญาและความพอเจาะเหมาะควรร้อย่างมากในการปกครองเมืองที่พระเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้พระนาง”¹

พระภารกิจโดยตรงของพระนางคือการปกครองชาวพนักงานพระราชวังฝ่ายในที่อยู่ในอำนาจสิทธิ์และอำนาจศาลของพระนาง โดยพื้นฐานแล้ว พวกชาวพนักงานนั้นประกอบไปด้วยนางพระกำนัล บ่าวไพร่หญิง และขันที แซร์แวงส์ได้ยืนยันว่าพระนางทรงเข้มงวดยิ่งนักในเรื่องการรักษาระเบียบวินัย

มีสิ่งเดียวที่พระนางสามารถถูกตำหนิได้แน่นอนและนั่นคือว่าคุณงามความดีของพระนางน้อยเกินกว่าความเข้มงวด เป็นที่รู้กันว่าพระนางทรงเคยสั่งโกนศีรษะเหล่านางพระกำนัลต่อหน้าพระพักตร์เมื่อกระทำความผิดเพียงเล็กน้อยและขอบนิททาปากตลาดต่อเพื่อนร่วมงาน และด้วยการลงทัณฑ์เช่นนี้ได้ทำลายศักดิ์ศรีของนางเหล่านั้นไปชั่วชีวิตที่เหลืออยู่²

โซมองต์ได้ยืนยันมาว่าเมื่อเหล่านางพระกำนัลของพระนางได้รับการพิสูจน์ว่ามีความผิดฐานพุดจาให้ร้ายอย่างใหญ่หลวงหรือเปิดเผยความลับอันสำคัญยิ่ง พระนางทรงสั่งเย็บปากพวกเธอ เมื่อนางพระกำนัลล่าทอเพื่อนร่วมงาน พระนางก็ทรงสั่งโกนศีรษะนางให้นางได้ละอาย³ เดอ ซัวซีเยก็เขียนว่าคอนสแตนติน ฟอลคอน (Constantin Phaulkon) บอกกับเขาถึงความเข้มงวดกวดขันของกรมหลวงโยธาเทพว่า “เมื่อเหล่าผู้หญิงพุดมากเกินไป พระนางก็ทรงสั่งเย็บปากนางเสีย และเมื่อนางไม่พุดให้มากพอ ปากของนางก็จะถูกกรีดจากหูข้างหนึ่งถึงอีกข้าง”

อย่างไรก็ดี ควรกล่าวไว้ด้วยว่าการลงทัณฑ์ที่รุนแรงเช่นนั้นอยู่ในอำนาจของพระราชธิดาของกษัตริย์ตามกฎหมายเถียรบาล⁴ ตามที่เดอ ซัวซีเยระบุไว้ การลงโทษแบบนี้ไม่ได้มีขึ้นบ่อย⁵ โซมองต์เสริมว่าหลังจากพระราชมารดาของพระนางสวรรคตไป พระจริยวัตรของพระนางก็อ่อนโยนขึ้น⁶

ดูเหมือนว่าสตรีในราชสำนักอยุธยาถูกจำกัดให้อยู่ในพระราชวังชั้นใน ในความเป็นจริงแล้วพวกเธอก้าวออกไปจากพระราชวังด้วย แต่เพื่อรับใช้พระเจ้าอยู่หัวเมื่อพระองค์แปรพระราชฐานไปยังสถานที่นอกเมืองหลวงเท่านั้น นอกจากพระภารกิจหลักอันรวมถึงการอำนวยการพระราชพิธีและงานรื่นเริงต่างๆ ในพระราชวังแล้ว กรมหลวงโยธาเทพยังรับพระอัฐระในการจัดการและอำนวยความสะดวก

¹ Guy Tachard. (1999). *Voyage to Siam Performed by Six Jesuits Sent by the French King to the Indies and China in the Year 1685*. p. 230.

² Nicolas Gervaise. (1998). *loc. cit.*

³ Chevalier de Chaumont. (1977). *Relation of the Embassy to Siam 1685*. In Michael Smithies (ed.). *loc. cit.*

⁴ การลงทัณฑ์ที่รุนแรงต่อราชธิดาเช่นนี้ปรากฏอยู่ในกฎหมายเถียรบาล ดู *กฎหมายเถียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ*. (2548). หน้า 121. Chris Baker; and Pasuk Phongpaichit. (2016). *Ayutthaya Palace Law and the Thammasat: Law and Kingship in Siam*. p. 102.

⁵ François Timoléon, abbé de Choisy. (1993). *loc. cit.*

⁶ Chevalier de Chaumont. (1977). *Relation of the Embassy to Siam 1685*. In Michael Smithies (ed.). *op. cit.* pp. 106-7.

ในการเสด็จแปรพระราชฐาน เมื่อสมเด็จพระนารายณ์เสด็จยังลพบุรีซึ่งมีพระตำหนักของพระองค์อยู่ พระราชธิดาจะเสด็จไปล่วงหน้าเพื่อจัดการรับเสด็จ แนนอนว่าพระนางเสด็จไปโดยไม่มี การอนุญาตให้ผู้ใด ได้เห็นพระนาง มีการรายงานด้วยว่าพระนางเสด็จไปร่วมล่าสัตว์กับพระราชบิดา ในโอกาสเช่นนั้น การปรากฏกายของพระนางก็เป็นที่ทราบทั่วกัน และถูกกำหนดให้ประพฤติอย่างเหมาะสม

พระนางเสด็จไปโดยพระที่นั่งอันวิจิตรบนหลังช้าง ... มีคนขี่ม้านำไปเพื่อกรุยทางและหากมีใคร บนเส้นทางที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ เขาต้องหมอบราบลงกับพื้นและหันหลังให้พระนาง¹

ความสัมพันธ์ระหว่างสตรีชั้นสูงกับโลกภายนอกถูกจำกัดไว้ แต่ยังเป็นไปได้ สตรีในราชสำนัก อยู่ยวบยาบหนทางที่จะเอื้อมออกไปให้พ้นกำแพงพระราชวัง เส้นทางของการสื่อสารถูกสร้างขึ้นระหว่าง พระราชวงศ์สตรี สตรีในราชสำนัก ภรรยาขุนนาง และผู้อยู่ข้างนอก เพื่อเอื้ออำนวยกิจการค้าหรือแสดง อิทธิพลออกมานอกพระราชวัง ตัวอย่างที่ดีคือกรณีของออสูต (Osoet) ในรัชสมัยก่อนของสมเด็จพระเจ้า ปราสาททอง แม่ค้าสตรีชาวมอญผู้นี้ได้เชื่อมประสานภรรยาขุนนางกับสตรีในราชสำนักเข้าด้วยกันในฐานะ ผู้แทนของบริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ (Dutch East India Company) หรือวีไอซี (VOC)²

อย่างไรก็ตาม ในหมู่สตรีในราชสำนักอยุธยา กรมหลวงโยธาเทพถือเป็นกรณีพิเศษเนื่องจาก ข้อเท็จจริงที่ว่าพระนางทรงเป็นพระราชธิดาของสมเด็จพระนารายณ์และมีสายพระราชสัมพันธ์สนิทกับ พระองค์เป็นอย่างดี

โชมองต์อธิบายว่าพระนางเสวยในที่เดียวและเวลาเดียวกับพระราชบิดา แต่บนโต๊ะที่แยกต่างหาก³ เดอ ชัวซีย์รายงานว่าพระนางเสด็จเยี่ยมพระราชบิดาและเสวยพระกระยาหารกับพระองค์วันละสองครั้ง ผู้ให้ข้อมูลกับเขาคือพ่อลคอนเคยเข้าไปซัดจังหวะพระกระยาหารนี้เพื่อกราบบังคมทูลเรื่องด่วนต่อ พระเจ้าอยู่หัวขณะที่พระนางประทับอยู่ เดอ ชัวซีย์บันทึกว่า “พระนางประทับอยู่ที่โต๊ะอันมีพระฉากเล็ก ๆ อยู่ด้านหน้า และเขาไม่ได้เห็นพระนาง”⁴

ราชสำนักอยุธยาเปิดตัวต่อโลกภายนอกมายาวนานในหลายวิถีทาง พวกเขาหรือเธอคุ้นเคยดีกับ ของนำเข้า อาทิ ผ้าทออินเดีย เครื่องกระเบื้องจีน และเครื่องเงินญี่ปุ่น มีขันที่เงินและมุสลิมรับใช้อยู่ใน พระราชวังชั้นใน ราชสำนักได้รับการมาเยือนจากคณะทูตและส่งคณะทูตออกไปเป็นประจำ ราชธานีซึ่ง เหมาะสมกับการเป็นเมืองท่านานาชาติด้วยนั้นได้รับการเยี่ยมเยียนจากชาวต่างชาติจำนวนมาก คนในราชสำนัก รวมถึงชาววังชั้นในย่อมต้องตระหนักรับรู้ในระดับหนึ่งเกี่ยวกับภูมิศาสตร์โลกและความหลากหลาย ทางวัฒนธรรม

¹ *Ibid.* p. 107.

² กรณีของออสูตมีการศึกษาไว้แล้วใน Dhiravat na Pombejra. (2000). VOC Employees and their Relationships with Mon and Siamese Women: A Case Study of Osoet Pegua. In Barbara Watson Andaya (ed.), *Other Pasts: Women, Gender and History in Early Modern Southeast Asia*.

³ Chevalier de Chaumont. (1977). *op. cit.* p. 106.

⁴ François Timoléon, abbé de Choisy. (1993). *loc. cit.*

อย่างไรก็ดี ในช่วงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์นั้น ผู้คน แนวคิด และวัตถุลึกลับของลัทธิไสยศาสตร์เข้ามา มากกว่าที่เคยเป็นมา เป็นที่รู้กันว่าสมเด็จพระนารายณ์สนพระทัยในสิ่งของจากต่างชาติ ราชสำนักของพระองค์เป็นเจ้าของหนังสือว่าด้วยประวัติศาสตร์ราชวงศ์ฝรั่งเศสและพระสาทิสลักษณ์พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 (Louis XIV) คำสั่งซื้อของหลวงที่ส่งไปยังวีไอซีประกอบไปด้วยสิ่งต่อไปนี้ คือแว่นตา ต้นไม้และนกจากชวาทนกระจอกเทศจากแหลมกู๊ดโฮป (Cape of Good Hope) หมวกแบบยุโรป กระจกและเครื่องแก้ว รูปปั้นหินอ่อนและอ่างน้ำพุจากโคโรมันเดล (Coromandel) ซีสกับแฮม ไวน์และน้ำตาล อีกทั้งได้แนะนำกล้องส่องทางไกล อุปกรณ์ดาราศาสตร์ นาฬิกา กระเปาะทรายสำหรับนับเวลา และเข็มทิศแบบตะวันตกให้กับราชสำนักด้วย ในช่วงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ชาวตะวันตกที่มาถึงอยุธยา รวมถึงช่างทำหมวก คนทำดอกไม้ไฟ ช่างไม้ คนแกะสลักหิน หอม และวิศวกร¹ ผู้คนและวัตถุเหล่านี้ยังสมเด็จพระนารายณ์ให้แลพระเนตรเห็นโลกอันเป็นโลกที่ทรงอนุญาตให้พระราชธิดาของพระองค์เข้าไปเป็นส่วนหนึ่ง พระนางได้รับพระบรมราชานุญาตให้ทรงพระสำราญได้กับวัตถุและแนวคิดต่างชาติในพระชนมชีพของพระองค์

กรมหลวงโยธาเทพรับพระอัฐระแทนพระราชมารดาผู้ล่วงลับไปแล้วไม่เพียงแต่ในกิจการของพระราชวังเท่านั้น แต่รวมถึงการแลกเปลี่ยนบรรณาการซึ่งกันและกันกับทูตต่างชาติด้วย ใน พ.ศ. 2229-2230 สมเด็จพระนารายณ์ทรงส่งบรรณาการไปถวายพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 และโดแฟ็งแห่งฝรั่งเศส (Dauphin of France) ในขณะเดียวกันเจ้าหญิงพระราชินีก็ทรงส่งบรรณาการของพระนางซึ่งประกอบด้วยของจากญี่ปุ่นเป็นหลักไปถวายมาตามลาโดฟีน (Madame la Dauphine) หรือมาเรีย-อันนา คริสตินแห่งบาวาเรีย (Marie-Anne Christine of Bavaria) และดุกแห่งเบอร์กันดี (Duke of Burgundy) พระโอรสองค์ใหญ่ในโดแฟ็ง²

นอกจากโภคทรัพย์ที่พระนางได้รับพระราชทานจากพระราชบิดากับภริยาและกำลังไพร่พลในการปกครอง กรมหลวงโยธาเทพยังทรงมีส่วนในการค้ากับต่างประเทศด้วย ตามที่ลา ลูแบร์ (La Loubère) อ้างไว้ พระนางทรงแข่งขันกับพระราชบิดาในการค้ากับต่างประเทศ

พระนางทรงมีสิ่งพิมพ์รายคาบ เรือกำปั่น และทรัพย์สินสมบัติ พระนางทรงทำการค้า และเมื่อพวกเรามาถึงประเทศนี้ พระนางผู้ซึ่งข้าพเจ้ารายงานไปแล้วว่าทรงได้รับการปฏิบัติเยี่ยงพระราชินีได้ทรงขัดแย้งกับพระราชบิดา เพราะพระองค์ทรงส่งวนการค้าต่างประเทศทั้งหมดไว้กับพระองค์เอง และด้วยเหตุนี้พระนางพบว่าทรงปราศจากซึ่งสิ่งนั้นไป ตรงข้ามกับขนบธรรมเนียมโบราณของราชอาณาจักร³

¹ Bhawan Ruangsilp. (2007). *Dutch East India Company Merchants at Court of Ayutthaya: Dutch Perceptions of the Thai Kingdom, c. 1604-1765*. pp. 140-3.

² รายการของเครื่องบรรณาการถูกบันทึกไว้โดย Chevalier de Chaumont. (1977). *op. cit.* pp. 137-49.

³ Simon de La Loubère. (1793). *A New Historical Relation of the Kingdom of Siam*. p. 101.

เจ้าสาวทางการเมือง

สมเด็จพระนารายณ์ทรงมีประวัติของการไม่ไว้วางพระทัยพระญาติที่เป็นบุรุษ เพื่อที่จะก้าวสู่บัลลังก์พระองค์ต้องโค่นล้มพระเชษฐาและพระปิตุลา และสังหารสองพระราชอนุชาที่เป็นกบฏเพื่อรักษาบัลลังก์ไว้ นั่นอาจจะพออธิบายได้ว่าเหตุใดพระองค์จึงไม่ไว้วางพระทัยพระราชอนุชาสองพระองค์ที่ยังดำรงพระชนม์อยู่ คือเจ้าฟ้าอภัยทศและเจ้าฟ้าน้อย โดยเฉพาะเจ้าฟ้าอภัยทศผู้ทรงพระพิการและมีพระอารมณ์ร้ายนั้นทรงเคยประพฤติดื้อต่อพระองค์และเคยถูกกล่าวหาว่ามีพฤติกรรมเป็นกบฏ สมเด็จพระนารายณ์จึงรู้สึกสบายพระทัยกว่าในการอยู่ท่ามกลางเหล่าสตรี ซึ่งหมายถึงพระชนนีสุภาพกับพระราชธิดาและลูกเธอที่ทรงสิทธิธรรม

ไม่มีแหล่งอ้างอิงใดของไทยที่ใช้เป็นกฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติในอยุธยาได้ นักสังเกตการณ์ชาวยุโรปร่วมสมัยต่างมีข้อมูลที่แตกต่างกันไป กอร์เนลิส ฟัน ไนเยนโรเดอ (Cornelis van Nijenrode) ผู้ปฏิบัติหน้าที่ผู้อำนวยการการค้าของวีโอซีในทศวรรษ 2150 ถึงทศวรรษ 2160 บันทึกไว้ว่าพระราชโอรสพระองค์โตของกษัตริย์ทรงสิทธิในการสืบราชสมบัติเหนือกว่าคู่แข่งใดๆ ภายใต้อำนาจที่พระองค์มีพระชนม์กว่า 15 ปีขึ้นไป หากยังทรงพระเยาว์อยู่ พระราชอนุชาของกษัตริย์ที่ยังพระชนม์ชีพอยู่และมีพระชนม์สูงสุดก็จะได้สืบราชบัลลังก์ โยสต์ เซาเติน (Joost Schouten) และเยเรเมียส ฟาน ฟลิต (Jeremias van Vliet) แสดงทัศนะที่ต่างออกไป พวกเขาบันทึกว่าพระราชอนุชาของกษัตริย์ที่ยังพระชนม์ชีพอยู่และมีพระชนม์สูงสุดทรงสิทธิโดยเด็ดขาดในการสืบราชสมบัติ¹ ลา ลูแบร์บันทึกว่าพระราชโอรสองค์โตในพระอัครมเหสีถูกกำหนดให้สืบราชสมบัติตามกฎหมายเกณฑ์ แต่ “มักเกิดขึ้นบ่อยครั้งที่ในหมู่พระเชษฐากับพระอนุชา แม้ว่าพระองค์เหล่านั้นจะไม่ใช่พระราชโอรสในพระอัครมเหสีก็ตาม และในหมู่พระปิตุลาภิเษกกับพระภคินี ผู้ที่เจริญพระชนม์สูงสุดนั้นจะถูกให้ความสำคัญเป็นลำดับแรก หรือการใช้อำนาจชี้ขาดแทน”²

ผู้สังเกตการณ์ชาวฝรั่งเศสในสยามช่วงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ตระหนักชัดเจตนาดีถึงปัญหาการสืบราชสมบัติที่อาจเกิดขึ้นได้ พวกเขาเน้นย้ำว่ามันเป็นไปไม่ได้เลยที่ลูกเธอผู้ที่ทรงพระสิริเนหาจะได้ราชสมบัติ หากลูกเธอพระองค์นั้นเป็นพระราชธิดา ในสำนวนบันทึกของลา ลูแบร์นั้น “พระราชธิดาไม่ได้สืบราชบัลลังก์ พวกเขาตระหนักว่ายากที่จะได้รับการยกเว้น”³ จำเพาะเจาะจงที่กรณีสมเด็จพระนารายณ์และกรมหลวงโยธาเทพนั้น วอลแลนต์ (Vollant) เขียนว่า

กษัตริย์ไม่ทรงมีลูกเธออื่นๆ นอกไปแต่พระราชธิดาพระองค์เดียว ผู้ซึ่งสิทธิในการครองแผ่นดินไม่ได้ตกไปทันที เนื่องจากตามขนบธรรมเนียมของประเทศ พระราชอนุชาของกษัตริย์ได้ทรงราชย์แทนลูกเธอของพระองค์ ผู้ซึ่งอย่างไรเสียก็หวนเสด็จกลับมาอีกหลังสิ้นพระปิตุลา⁴

¹ Cornelis van Nijenrode. (1854). *Remonstrantie en verthoninge der gelegentheit des coninckrijck van Siam mitsgaders haeren handel ende wandel ende waar de begotie meest in bestaet etc. Kroniek van het Historisch Genootschap Gevestigd te Utrecht* 10, p. 189. Joost Schouten. (1935). *Description of Siam*. In F. Caron and J. Schouten, *A True Description of the Mighty Kingdoms of Japan and Siam*. tr. by Roger Manley; and ed. by C. R. Boxer. p. 100. Van Vliet. (2005). *Historical Account of King Prasat Thong*. tr. and ed. by Alfons van der Kraan. In Chris Baker; Dhiravat na Pomberja; Alfons van der Kraan; and David K. Wyatt (eds.), *Van Vliet's Siam*. p. 259.

² Simon de La Loubère. (1793). *loc. cit.*

³ *Ibid.*

⁴ Vollant. In Michael Smithies (ed.). (2008). *Three Military Accounts of the 1688 "Revolution" in Siam by Lieutenant General Desfarges, de La Touche, Jean Vollant Des Verquains*. p. 117.

เนื่องจากสมเด็จพระนารายณ์ไม่ทรงมีบุรุษรัชทายาท ตัวเลือกในเรื่องคู่อภิเษกสมรสสำหรับพระราชธิดาพระองค์เดียวและเป็นลูกเธอที่ทรงสิทธิธรรมจึงมีนัยประทัดทางการเมือง นักสังเกตการณ์ชาวยุโรปคาดการณ์ว่าพระสวามีของพระนางย่อมได้สืบราชบัลลังก์ ในหมู่นักสังเกตการณ์เหล่านี้ ผู้ที่อาจเป็นคู่อภิเษกสมรสได้ถูกระบุไว้ต่างกัน

เดอ แบส (de Bèze) ชี้ว่าสมเด็จพระนารายณ์เคยตั้งพระทัยให้กรมหลวงโยธาเทพอภิเษกสมรสกับพระราชอนุชาพระองค์เล็กของพระองค์มาก่อน เจ้าฟ้าน้อยผู้ที่ “ทรงไว้ทั้งหมดซึ่งความรักจากอาณาประชาราษฎร์โดยแท้จริง” เป็นผู้ที่อยู่ในข่ายนั้น เนื่องจากพระองค์เป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระนารายณ์ เป็นที่นิยมในหมู่ปวงชน ทรงพระสิริโฉม และพระจริยวัตรงดงาม บาทหลวงฝรั่งเศสได้อ้างว่าพระนางก็ทรงปฏิบัติพระองค์¹ เดส์ฟาร์จ (Desfarges) รายงานด้วยถึง “ข่าวลือหนาหู (common rumour)” ที่พระนางจะได้อภิเษกสมรสอย่างลับๆ กับพระราชอนุชาพระองค์นี้² อย่างไรก็ดีตาม โอกาสของเจ้าฟ้าน้อยถูกทำลายลงไปเมื่อพระองค์ทรงถูกจับในกรณีขู่สาวกับพระสนมนางหนึ่งของสมเด็จพระนารายณ์

ความอัปภาคย์ของเจ้าฟ้าน้อยเป็นเหตุการณ์ที่น่าฉงน พระสนมนางนั้นปรากฏว่าเป็นน้องสาวของพระเพทราชา ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ในราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์ นางเป็นผู้มักการคะและอื้อฉาว เรื่องเล่าเรื่องหนึ่งบอกว่านางได้ทำให้ขาของตัวเองบาดเจ็บเพื่อเป็นข้ออ้างให้ได้รับอนุญาตออกจากพระราชวังฝ่ายในไปพบแพทย์ชาวฝรั่งเศสที่ทำงานให้กับวีไอซีและราชสำนัก และว่าแพทย์คนนั้นช่วยรักษาแผลของเธอให้คงไว้ขณะที่ในข้อเท็จจริง นางออกไปพบกับทหารชาวโปรตุเกส เรื่องเล่านี้กลายเป็นเรื่องที่ใครๆ ต่างก็พูดถึงและเป็นประเด็นในโคลงกลอนเสียดสีที่กระฉ่อนทั่วไปในหมู่ราษฎร ในที่สุด สมเด็จพระนารายณ์ก็ทรงแคลงพระทัยพระองค์มีดำรัสสั่งให้แพทย์ในพระราชวังทำการรักษาและกักบริเวณพระสนมนางนี้ไว้ในพระราชวังชั้นใน ต่อมานางจึงหันไปหว่านเสน่ห์ใส่เจ้าฟ้าน้อยผู้ทรงพระสิริโฉมและประสบความสำเร็จอยู่บ้าง³

สมาชิกครอบครัวของพระเพทราชาตกเป็นเป้าของการซุบซิบนินทาในบันทึกทางประวัติศาสตร์ร่วมสมัย ฝ่ายดัตช์รายงานถึงหลวงสรศักดิ์ บุตรชายของเขา ซึ่งต่อมาก็คือสมเด็จพระเจ้าเสือไว้ว่าได้ทำทารุณทางเพศต่อเด็กสาว พ่อแม่ของเด็กสาวบางคนที่อาศัยอยู่รอบๆ ที่ตั้งของบริษัทในอยุธยาได้ทำการร้องขอต่อดัตช์ให้ช่วยเหลือบุตรสาวของพวกเขา แต่ก็ไร้ความหมาย⁴ ในอีกคราวหนึ่ง ระหว่างพระราชพิธีโสกันต์พระราชโอรสของสมเด็จพระเพทราชา ธิดาชันษา 19 ปีของหลวงสรศักดิ์ถูกเปิดโปงว่าย่องออกไปจากพระราชวังอย่างเงียบๆ โดยปลอมตัวเป็นบุรุษเพื่อไปสังวาสกับบุรุษชั้นต่ำ⁵ พระเพทราชาไม่ได้คัดค้านโทษประหารต่อน้องสาวของเขาที่คบชู้ชายและไม่ได้ขอพระราชทานอภัยโทษจากสมเด็จพระนารายณ์ให้ เดอ แบสเล่าว่านางถูกเอาให้เสียผ้า⁶

¹ Claude de Bèze. (1990). *1688 Revolution of Siam: The Memoir of Father de Bèze*. tr. by E. W. Hutchinson. pp. 53-4.

² Desfarges. In Michael Smithies (ed.). (2008). *op. cit.* p. 22.

³ Claude de Bèze. (1990). *op. cit.* pp. 54-6.

⁴ VOC 1580, Missive Van Son to Batavia, 27 Nov. 1669, fo. 204. พงศาวดารไทยก็ระบุถึงความพึงพระทัยเช่นนั้นของสมเด็จพระเจ้าเสือไว้ด้วย ดู Richard D. Cushman (tr.). (2002). *The Royal Chronicles of Ayutthaya*. p. 391.

⁵ VOC 1609, Dagregister Boom, 4 Dec. 1697, fo. 4.

⁶ Claude de Bèze. (1990). *op. cit.* pp. 56.

เจ้าฟ้าน้อยผู้ประพาศิตได้ทรงถูกตัดสินนโยบายโดยพระเพทราชาและพระปีย์ พระองค์ต้องออกฤกษ์โทษจนทรงพิการและไม่อาจตรัสได้ต่อไป ดีความกันเฝ้าบางแห่งว่าเป็นวิธีการหลีกเลี่ยงการต้องสงสัยใดๆ อีกต่อไปตามที่เดอ แบลอว์ไว้ สมเด็จพระนารายณ์ไม่ต้องพระราชประสงค์ให้พระราชธิดาของพระองค์อภิเษกสมรสกับเจ้าฟ้าน้อยอีก แท้จริงแล้วกรณีนี้เป็นการลอบสังหารทางการเมืองเพื่อขจัดคู่อภิเษกสมรสของพระราชธิดาและผู้อาจเป็นรัชทายาทสืบราชบัลลังก์

เดอ แบลว์บันทึกว่าในตอนนั้นสมเด็จพระนารายณ์มีพระราชประสงค์ให้พระราชธิดาอภิเษกสมรสกับพระปีย์ พระราชโอรสบุญธรรมผู้ซึ่ง “ประจำอยู่ข้างพระวรกายเสมอ”¹ อย่างไรก็ตามไม่ทรงเห็นชอบด้วยเพราะทั้งยังทรงมีอารมณ์อุปพันต่อเจ้าฟ้าน้อยอยู่ และเพราะทรงรังเกียจพระปีย์เนื่องจากชาติกำเนิดที่ต่ำของเขา ข้อนี้ยังให้พระราชธิดาของพระนางกลัดกลุ่มพระทัยเป็นอย่างดี²

กรมหลวงโยธาเทพได้ทรงมีความขัดแย้งกับผู้พี่สมเด็จพระนารายณ์โปรดปรานคนอื่นด้วยในระยะแรก กรมหลวงโยธาเทพทรงแสวงหาการสนับสนุนจากฟอลคอนด้วยการประทานนางพระกำนัลคนหนึ่งให้เป็นภรรยาและขอให้เขาดูแลนางนั้นอย่างดีเพื่อแสดงความภักดีต่อพระนาง แต่ฟอลคอนกลับสมรสกับมารี เดอ กีมาร์ (Marie de Guimar) และส่งนางพระกำนัลผู้นี้ไปอยู่ที่พิษณุโลก ผิดไปจากพระประสงค์ของพระนาง³ ใน พ.ศ. 2227 ฟอลคอนส่งกำลัง 2,000 คนจากชั้นลีมาของพระนางยกทัพไปกัมพูชา พระนางพิโรธเป็นอย่างยิ่งและไม่ทรงสดับเหตุผลที่มาตามคอนสแตน (Madame Constance) ภรรยาของฟอลคอน กราบทูลขอให้ทรงยกโทษประทานสามีของเธอไปพักใหญ่⁴ มากกว่านั้น เดส์ฟาร์จรายงานว่าการหลวงโยธาเทพผู้ทรง “ยึดมั่นในพระศาสนาของประเทศและขนบธรรมเนียมของพระราชบุรพการีของพระนาง” ทรงเห็นว่าฟอลคอนคือเหตุผลที่ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงถูกชักพาให้ห่างออกไปจากธรรมเนียมประเพณี⁵ เมื่อใกล้จะสิ้นรัชสมัย ดูเหมือนว่าพระนางและพระราชธิดาของพระนางกำลังจะไปต่างทิศต่างทางกัน หากพระนางไม่เสด็จออกมาจากราชสำนักลพบุรีที่พระราชธิดาของพระนางประทับอยู่เองแล้ว พระนางก็ทรงถูกเนรเทศโดยพระราชบิดา⁶

ผู้รอดพระชนม์จากการปฏิวัติ พ.ศ. 2231

ใน พ.ศ. 2231 อีกหนึ่งวิกฤตการณ์การเมืองในประวัติศาสตร์อยุธยาเริ่มปรากฏขึ้นเมื่อสมเด็จพระนารายณ์ประชวรจนเจียนจะสวรรคตและการสืบราชสมบัติเป็นเรื่องที่กระชั้นเข้ามา ความอลหม่านทางการเมืองครั้งนี้รู้กันอยู่ในหมู่ผู้สังเกตการณ์ชาวยุโรป เนื่องจากการปฏิวัติสยามใน พ.ศ. 2231 นำมาซึ่ง

¹ *Ibid.* p. 53.

² *Ibid.* pp. 56–8.

³ *Ibid.* p. 27.

⁴ François Timoléon, abbé de Choisy. (1993). *op. cit.* p. 117.

⁵ Desfarges. In Michael Smithies (ed.). (2008). *loc. cit.*

⁶ Cluade de Bèze. (1990). *op. cit.* p. 58.

การยุติการสืบราชสมบัติในสายสมเด็จพระนารายณ์และกรุยทางไปสู่การก้าวขึ้นมาของราชวงศ์บ้านพลูหลวง รายละเอียดว่าด้วยการปฏิวัติครั้งนี้และผลที่ต่อตามมาโดยตรง โดยเฉพาะการขับไล่ฝรั่งเศส ได้รับการรวบรวมไว้แล้วโดยนักวิชาการคนอื่น ๆ ที่ใช้แหล่งข้อมูลภาษาไทย ฝรั่งเศส และดัตช์¹ ในที่นี้ ผู้เขียนจะมุ่งความสนใจไปที่บทบาทของกรมหลวงโยธาเทพ

เนื่องจากพระพลานามัยของสมเด็จพระนารายณ์ทรุดลง กลุ่มก๊กต่างๆ ในราชสำนักต่างจัดไพร่พลไว้พร้อมสำหรับการชิงเปรียบ ฝ่ายหนึ่งคือพันธมิตรระหว่างฟอลคอนและพระปีย์ที่พึ่งพาความช่วยเหลือของฝรั่งเศส อีกฝ่ายคือพระเพทราชาและหลวงสรศักดิ์ที่ได้รับความสนับสนุนจากเหล่าผู้ต่อต้านฝรั่งเศสและต่อต้านคริสเตียน พระราชวงศ์สตรีก็พลอยตกกระไดพลอยโจนไปในการทำหนทางทางการเมืองนี้

สำหรับกลุ่มก๊กที่ชิงชัยกันนี้ ปัญหาเร่งด่วนที่สุดคือใครจะสืบราชสมบัติต่อจากสมเด็จพระนารายณ์ ฟอลคอนพยายามใช้อิทธิพลต่อการตัดสินใจของกษัตริย์ อย่างไรก็ดี ตามที่อ้างในบันทึกร่วมยุคร่วมสมัยของดัตช์ซึ่งน่าจะเขียนโดยโยฮันเนิส ไกตส์ (Johannes Keijts)² ฟอลคอนพบว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงถูกล้อมวงไว้โดยคนของพระเพทราชา ฟอลคอนทำการลอบเข้าพระราชวังเพื่อกราบทูลว่าพระเพทราชาวางแผนก่อการยึดอำนาจและเร่งรัดให้พระองค์ประกาศสถาปนากรมหลวงโยธาเทพเป็นพระราชินี (queen) และให้พระราชอนุชาผู้ที่พระนางเลือกที่จะอภิเษกสมรสด้วยได้สืบราชสมบัติเป็นกษัตริย์ต่อจากพระองค์³ แหล่งข้อมูลฝรั่งเศสยืนยันเช่นกันว่าพระปิตุลาที่พระนางจะทรงอภิเษกสมรสด้วยจะสืบราชสมบัติสมเด็จพระนารายณ์⁴

โยฮันเนิส ไกตส์เชื่อว่าสมเด็จพระนารายณ์ไม่ทรงยอมรับการยึดอำนาจโดยพระเพทราชา เขารายงานว่าก่อนสวรรคต สมเด็จพระนารายณ์พระราชทาน “พระคทา (royal scepter)” สัญลักษณ์แห่งสิทธิ์ที่จะครองแผ่นดินให้กับพระราชธิดาพระองค์เดียว “ชะรอยเพื่อแสดงพระองค์ว่าไม่ทรงยอมรับให้ราชสมบัติตกไปสู่ผู้ที่ครองไว้ขณะนั้น [พระเพทราชา] หรือเพื่อสถาปนาอีกหนึ่งพลพรรคที่ทรงอิทธิพลจะคะคานเขาได้”⁵

¹ Dhirawat na Pombejra. (1984). *Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty: 1629–1688*. pp. 405–53. Dirk van der Cruysse. (2002). *Siam and the West, 1500–1700*. tr. by Michael Smithies. pp. 427–67.

² รายงานต้นฉบับอยู่ใน VOC 1444, Beknopt verhaal van de wonderlyke verandering voorgevallen in het koninkryke Siam desen jare 1688 [สังเขปเรื่องราวด้วยความเปลี่ยนแปลงอันน่าฉงนที่เกิดขึ้นในราชอาณาจักรสยามปี พ.ศ. 2231], 30 Nov. 1688, fos. 1639–1651. คำแปลภาษาอังกฤษจากฉบับภาษาฝรั่งเศส “Succinct Account of What Occurred in the Kingdom of Siam in the Year 1688” โดยผู้เขียนที่ไม่ปรากฏชื่ออยู่ใน Michael Smithies (ed. and tr.). (2004). *Witnesses to a Revolution: Siam, 1688*. รายการอ้างอิงทั้งหมดเป็นของฉบับที่พิมพ์แล้วนี้.

³ Anonymous. (2004). Succinct Account of What Occurred in the Kingdom of Siam in the Year 1688. In Michael Smithies (ed.), *op. cit.* pp. 13–4.

⁴ Claude de Bèze. (1990). *op. cit.* p. 86. Anonymous. (2004). Relation of the Principal Circumstances Which Occurred in the Revolution in the Kingdom of Siam. In Michael Smithies (ed.), *op. cit.* p. 13.

⁵ VOC 1453, Missive Keijts to Batavia, 5 Dec. 1688, fo. 247^v. ดูด้วยที่ Anonymous. (2004). Relation of the Principal Circumstances Which Occurred in the Revolution in the Kingdom of Siam. In Michael Smithies (ed.), *op. cit.* esp. 13. ผู้เขียนคนนี้อ้างว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงประกาศให้พระราชธิดาเป็นพระราชินีนาถ และพระปิตุลาพระองค์ใดก็ตามที่พระนางอภิเษกสมรสด้วยจะได้สืบราชสมบัติของพระองค์.

ในขณะที่พระราชพงศาวดารเจียบเขียนต่อเรื่องบทบาทของกรมหลวงโยธาเทพระหว่างวิกฤตการณ์ พ.ศ. 2231 นักสังเกตการณ์ชาวยุโรปได้ให้ข้อมูลที่หลากหลายไว้ บางคำอธิบายกล่าวว่า พระเพทราชาจำซึ่งพระนางเอาไว¹ บันทึกของอังกฤษอ้างถึงรายงานของฝรั่งเศสว่าพระนางทรงถูกสำเร็จโทษด้วยกระบองไม้และพระศพถูกโยนทิ้งลงแม่น้ำ² คำอธิบายอื่นๆ บอกว่าพระนางทรงหนีมารับการต่อต้านฝรั่งเศสของพระเพทราชาเพราะ

เจ้าหญิงพระราชินี ... ผู้ซึ่งประทับอยู่ในพระราชวังในยามที่ฟอลคอนถูกคุมตัวไว้และพระปีย์ถูกกำจัดไปแล้ว ทรงประกาศก้องว่าคริสเตียนทั้งหมดในราชอาณาจักรสมควรถูกทำลายสิ้นทั้งหมดถูกจับกุมตัวและล่ามโซ่ไว้แต่โดยดี³

ภายหลังการกำจัดกลุ่มก๊กฟอลคอน-พระปีย์และได้ขับฝรั่งเศสออกจากสยามไปอย่างรุนแรงและเป็นผลสำเร็จแล้ว พระเพทราชาก็หันความสนใจมายังพระราชวงศ์ของสมเด็จพระนารายณ์ ปัญหาคือจะกราบทูลชวนเหล่าพระราชวงศ์บุรุษและพระราชวงศ์สตรีที่ประทับอยู่อยุธยาเสด็จมายังลพบุรีอย่างไร เดส์ฟาร์จรายงานไว้ดังต่อไปนี้

เหล่าพระราชวงศ์บุรุษทรงลังเลพระทัยที่จะเสด็จละโว้ ไม่ใช่ด้วยความไม่ไว้พระทัยที่พวกพระองค์รู้สึกต่อพระเพทราชาในเวลานั้น แต่เพราะพวกพระองค์ทรงเห็นว่าทรงอยู่ในหน้าที่สำเร็จราชการพระนครของสยาม และไม่มันพระทัยต่อสถานะในละโว้ที่พระปีย์และคอนสแตนผู้ซึ่งพวกพระองค์หวังพระทัยว่าจะเป็นปัญหาพำนักอยู่ ... ข้อนี้ยังให้พวกพระองค์มีแนวโน้มที่จะถือสิทธิเสด็จเข้าไปในพระราชวังที่อยู่ชานเมืองมากกว่า เพื่อประกาศ ณ ที่นั้นให้พระราชอนุชา [เจ้าฟ้าน้อย] เป็นกษัตริย์ และจากนั้นได้แสดงพระประสงค์ให้เหล่าขุนนางที่อยู่ละโว้เข้ามาแสดงความสามัคคีดี เส้นทางนี้ เป็นที่ต้องปรารถนาของพระนาง [กรมหลวงโยธาเทพ] ผู้ซึ่งเป็นหรือจะเป็นพระชายาของพระองค์ แต่พวกพระองค์ไม่อาจขัดขืนต่อข้อเรียกร้องที่บีบคั้นจากบุรุษผู้ซึ่งพวกพระองค์พิจารณาว่าเชื่อถือได้ ยุติธรรม และไม่มีส่วนได้เสียในราชอาณาจักร⁴

¹ Claude de Bèze. (1990). *op. cit.* p. 111. Saint-Vandrilie. (2004). The Revolution in Siam. In Michael Smithies (ed.). *op. cit.* p. 45.

² A Full and True Relation of the Great and Wonderful Revolution that Happened lately in the Kingdom of Siam in the East-Indies. (2007). In Anthony Farrington; and Dhiravat na Pombejra (eds.), *English Factory in Siam 1612-1685*. Vol. 2. pp. 1343-5.

³ Beauchamp. (2004). Account of the Revolutions at the Court of Siam. In Michael Smithies (ed.), *op. cit.* p. 64.

⁴ Desfarges. In Michael Smithies (ed.). (2008). *op. cit.* p. 30.

เดส์ฟาร์จเสริมอีกว่าพระเพทราชาได้ระงับข้อพิพาทกับเหล่าพระราชวงศ์ด้วยการอำนวยความสะดวกอย่างดีและน่าพอใจให้การเสด็จจากอยุธยาไปยังละโว้ของพวกพระองค์และรับเสด็จด้วยอาการอันอ่อนน้อมทุกอย่าง พระเพทราชายังเล่นเล่ห์เหลี่ยมๆ อีกเพื่อให้ได้รับความไว้วางพระทัยจากเหล่าพระราชวงศ์บุรุษและพระราชวงศ์สตรี

เขาตัดสินใจใช้ประโยชน์จากความเกลียดชังพวกเรา [ฝรั่งเศส] เขาปลุกปั่นความคิดของเหล่าพระราชวงศ์ ขุนนาง และอาณาประชาราษฎร์... ให้พวกเหล่านั้นเข้าใจว่าราชอาณาจักรไม่อาจสงบสุขได้ เว้นแต่ว่าพวกเรา [ฝรั่งเศส] จะถูกทำลายไป พวกเราได้รับการบอกเล่าว่าพระนางเข้าร่วมแผนการนี้แต่แรก ซึ่งพระนางจะได้เสียพระทัยอย่างยิ่งในภายหลัง¹

ทันทีที่พระเพทราชาได้พระราชธิดาสมเด็จพระนารายณ์ไว้ในอำนาจ เขาก็สั่งประหารเหล่าพระราชอนุชา สมเด็จพระนารายณ์ตกพระทัยเป็นอย่างมากเมื่อทรงทราบถึงการสังหารพระราชวงศ์ที่พระองค์ไม่อาจทรงกระทำสิ่งใดๆ ได้เลย ไม่อาจตรัส และสวรรคตด้วยพระโรคบวมหน้าในอีก 2 วันถัดมา เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ. 2231 ขณะครองราชย์ได้ 31 ปีกับ 8 เดือน ทั้งความโศกเศร้าไว้แก่พระราชธิดาพระองค์เดียว ตามที่บันทึกของยุโรประบุไว้ นั่น พระองค์พระราชทานพระแสงดาบให้พระนางไว้ไม่นานก่อนสวรรคต แต่ไม่เป็นที่ทราบกันว่าพระองค์ตั้งพระทัยอะไรไว้หรือมีรับสั่งอะไรกับพระนาง²

เพื่อสร้างหนทางสู่การสถาปนาสิทธิธรรม สมเด็จพระเพทราชาผู้ทรงพึงรับราชสมบัติได้อภิเษกสมรสกับทั้งกรมหลวงโยธาเทพและกรมหลวงโยธาทิพ การอภิเษกสมรสกับสตรีเชื้อสายพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ก่อนเป็นวิถีธรรมเนียมตามประวัติศาสตร์สำหรับผู้ที่ชิงราชสมบัติอยุธยาเพื่อแสดงสิทธิธรรมแห่งการครองแผ่นดินของตนเอง ชาวยุโรปเข้าใจดีว่าสิ่งนี้ถูกจัดการขึ้น “เพื่อยังให้การครองราชย์ของพระองค์มีหลักประกันและเพื่อขจัดข้ออ้างใดๆ ของไม่การคิโรราบ”³ กรมหลวงโยธาทิพทรงได้รับสถาปนาเป็นพระอัครมเหสีฝ่ายขวา ส่วนกรมหลวงโยธาเทพทรงได้เป็นพระอัครมเหสีฝ่ายซ้าย ขณะที่ภรรยาเดิมของพระเพทราชาได้เป็นพระอัครมเหสีกลาง⁴

การอภิเษกสมรสระหว่างสมเด็จพระเพทราชาที่มีพระชนม์มกว่า 50 ปีกับกรมหลวงโยธาเทพที่พระชันษา 20 กว่าปีดูเหมือนจะเป็นเรื่องซบซิบกันกระฉ่อนกรุงทั้งในหมู่คนไทยและคนต่างชาติ บันทึกของดัตช์รายงานถึงข่าวลือว่าการอภิเษกสมรสนี้ทำให้ภรรยาเดิมของพระเพทราชาต้องกลัดกลุ้ม⁵ เดส์ฟาร์จเขียนไว้ว่าคิดกันว่าสมเด็จพระเพทราชาจะทรงให้กรมหลวงโยธาเทพอภิเษกสมรสกับพระราชโอรสของพระองค์ แต่พระองค์กลับพึงพระทัยที่จะครอบครองพระนางไว้กับพระองค์เอง สิ่งที่พระนางทรงปฏิบัติตอบมีรายงานไว้ดังนี้

¹ *Ibid.* pp. 34–5.

² Anonymous. (2004). Succinct Account of What Occurred in the Kingdom of Siam in the Year 1688. In Michael Smithies (ed.), *op. cit.* pp. 131–2.

³ Vollant. In Michael Smithies (ed.). (2008). *op. cit.* p. 147.

⁴ Richard D. Cushman (tr.). (2002). *op. cit.* p. 337.

⁵ VOC 1453, Missive Keijts to Batavia, 5 Dec. 1688, fo. 250^{r-v}.

กล่าวกันว่าพระนางเสียดพระทัยยิ่งนักกับการสิ้นพระชนม์ของผู้ที่จะมาเป็นพระสวามีของพระนาง และด้วยพระโทสะพิโรธ พระนางไม่ทรงอดกลั้นต่อผู้ที่ยังทุกขโศกให้พระนาง และเสียดพระทัยยิ่งที่ได้ทรงต่อต้านฝรั่งเศสเช่นนั้น แต่ในท้ายที่สุด พระนางพึงพระทัยที่จะดำรงพระชนม์ต่อไปในฐานะพระอัครมเหสีดีกว่าที่จะสิ้นพระชนม์อย่างไร้ความสุข¹

พงศาวดารไทยรายงานไว้ว่ากรมหลวงโยธาทิพและกรมหลวงโยธาเทพทรงปฏิบัติพระองค์อย่างไรเมื่อสมเด็จพระเพทราชาทรงพยายามเสด็จไปปฏิบัติกับพระนางทั้งสองในคราวแรก ดังนี้

[สมเด็จพระเพทราชา] จึงเสด็จพระราชดำเนินไปจะเข้าที่พระบรรทมพระตำหนักตึกกรมหลวงโยธาทิพฯ บอกพระอาการว่าทรงพระประชวรอยู่ จึงเสด็จพระราชดำเนินไปหน้าพระตำหนักตึกกรมหลวงโยธาเทพฯ ไม่ยอมตรัสตัดพ้อ ตรัสแล้วทรงพระแสงดาบติดพระหัตถ์อยู่ จึงทรงพระกรุณาให้หาหมอทำเสน่ห์ ก็เสด็จเข้าที่พระบรรทม ให้ทรงพระกันแสง ครั้นเสด็จพระราชดำเนินไปครั้งหลังจึงยอม²

เราคงไม่อาจรู้ได้ว่ากรมหลวงโยธาเทพทรงยินยอมเพราะเป็นผลจากยาเสน่ห์หรือเพราะพระนางทรงตระหนักถึงความเป็นจริงที่ทรงเผชิญอยู่ในรัชสมัยใหม่กันแน่

ราชินีไร้บัลลังก์

เรื่องราวของกรมหลวงโยธาเทพและกรมหลวงโยธาทิพในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชาที่เล่าอยู่ในพระราชพงศาวดารนั้นน่าสงสยในแง่ของความถูกต้องแม่นยำ พระราชพงศาวดารระบุถึงบทบาทการเป็นพระราชชนนีของพระอัครมเหสีทั้งสอง มันเล่าถึงกรมหลวงโยธาเทพว่ามีประสูติกาลเจ้าฟ้าตรีสุนัย³ ส่วนกรมหลวงโยธาทิพมีประสูติกาลพระราชโอรสพระนามว่าเจ้าพระขวัญผู้ทรงได้รับการนับถือยิ่งเนื่องจากทรงเป็นพระราชภาคิไนยของสมเด็จพระนารายณ์⁴

เมื่อสมเด็จพระเพทราชาประชวรใกล้สวรรคตใน พ.ศ. 2246 หลวงสรศักดิ์ (ขณะนั้นเป็นสมเด็จพระกรมพระราชวังบวรสถานมงคล - ผู้แปล) และโอรสถือโอกาสกำจัดพระราชโอรสเยาว์วัยของพระราชบิดาอย่างเหี้ยมโหดในฐานะที่อาจเป็นคู่แข่ง แต่พงศาวดารเห็นไม่ตรงกันว่าเป็นพระราชโอรสพระองค์ใด

¹ Desfarges. In Michael Smithies (ed.). (2008). *op. cit.* p. 47.

² Richard D. Cushman (tr.). (2002). *op. cit.* p. 323. [หมายเหตุผู้แปล: หนังสือเล่มนี้ของริชาร์ด ดี. คushman เป็นงานแปลเทียบพงศาวดารอยุธยาหลายฉบับจากภาษาไทยเป็นอังกฤษ เฉพาะข้อความตอนที่อ้างอยู่นี้ เขาระบุที่มาไว้ด้วยตัวอักษรย่อ B2 ซึ่งไม่ได้อธิบายว่าหมายถึงต้นฉบับเล่มไหน เดวิด เค. ไวแอตต์ (David K. Wyatt) ผู้เป็นบรรณาธิการให้กับหนังสือของคushman คาดว่าอาจหมายถึงต้นฉบับตัวเขียน (คushman เสียชีวิตไปก่อนที่งานแปลของเขาจะสำเร็จเป็นรูปเล่ม) อย่างไรก็ตามก็ดี เฉพาะตัวย่อ B คushman หมายถึงฉบับพันจันทนุมาศ (พ.ศ. 2338) ที่พิมพ์เผยแพร่โดยครุสภาใน พ.ศ. 2512 ในที่นี้จึงคัดข้อความจากฉบับดังกล่าว (น. 218) มาอ้างแทนการแปลจากฉบับแปลภาษาอังกฤษของคushman กลับมาเป็นไทย]

³ *Ibid.* p. 355.

⁴ *Ibid.* p. 347.

บางแห่งว่าเป็นเจ้าฟ้าตรีสุนทรียที่ถูกปลงพระชนม์ ขณะที่บางแห่งเห็นว่าเป็นเจ้าพระขวัญ¹ ด้วยความอาลัยต่อการสูญเสียครั้งนี้และพระบันดาลโทษต่อการกระทำของหลวงสรศักดิ์ สมเด็จพระเพทราชามีดำรัสประกาศจะไม่พระราชทานพระราชสมบัติใดๆ แก่หลวงสรศักดิ์และโอรส พร้อมรับสั่งให้เจ้าพระพิชัยสุนทรเป็นผู้ทรงราชย์ต่อจากพระองค์ แต่โครงการนี้ไร้ผลใดๆ พงศาวดารเล่าว่าหลวงสรศักดิ์ขึ้นครองราชย์ด้วยคำกราบทูลเชิญจาก “พระสังฆราชพระราชอาคณธกัณฑ์สมุหามาตยเสนามนตรี กวีราชปโรหิตาโหราจารย์ทั้งปวงเป็นอันมาก”² ตามที่พงศาวดารฉบับหนึ่งระบุไว้ หลังสมเด็จพระเพทราชาสวรรคต กรมหลวงโยธาทิพ กรมหลวงโยธาเทพ และเจ้าฟ้าตรีสุนทรียตัดสินพระทัยไปกราบทูลสมเด็จพระเจ้าเสือ (เดิมคือหลวงสรศักดิ์) ขอพระบรมราชานุญาตเสด็จออกจากราชสำนัก พระองค์เสด็จไปประทับที่พระตำหนักใกล้วัดพุทไธสวรรย์³ อีกตอนหนึ่งของพงศาวดารนั้น เจ้าฟ้าตรีสุนทรียทรงได้รับการพรรณนาถึงว่า “ทรงพระสติปัญญาเป็นอันมาก” และผนวชเป็นพระภิกษุ และถูกกล่าวถึงอีกครั้งในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ⁴

ตรงกันข้ามกับพงศาวดาร แหล่งข้อมูลฝ่ายดัตช์แสดงให้เห็นว่ากรมหลวงโยธาเทพทรงมีบทบาทอย่างแข็งขันในการเมือง แม้ว่าพระนางจะอภิเษกสมรสกับผู้ที่ซึ่งราชสมบัติไปอย่างไม่เต็มพระทัย สถานะใหม่ที่พระอัครมเหสีช่วยพระนางให้สงวนรักษาอำนาจและข้อได้เปรียบไว้ได้ สถานะของพระนางยิ่งเข้มแข็งขึ้นอีกเมื่อทรงมีประสูติกาลพระราชโอรส เนื่องจากพระราชโอรสพระองค์นี้สืบพระวงศ์เป็นพระราชชนัดดาสมเด็จพระนารายณ์ที่ยังให้สิทธิธรรมในการครองแผ่นดินของสมเด็จพระเพทราชามั่นคงขึ้น

บันทึกของดัตช์ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2246 ที่เขียนโดยกิเดียน ตันต์ (Gideon Tant) พรรณนาถึงสยามว่าปกครองโดย “รัฐบาลสามเศียร (three-headed government)” นอกไปจากสมเด็จพระเพทราชาแล้ว อีกสองเศียรคือหลวงสรศักดิ์ฝ่ายหนึ่ง และอีกฝ่ายคือพระอัครมเหสีกรมหลวงโยธาเทพในนามของเจ้าพระขวัญ พระราชโอรสของพระนาง ทั้งสองต่างครองราชสำนักของตนเอง เก็บภาษีเอง เป็นที่นอบน้อม และยิ่งกว่านั้น ทั้งคู่ต่างทำการในเรื่องการค้าอย่างไม่ขึ้นแก่กัน โดยสรุป ดูเหมือนว่าพวกพระองค์ทรงเป็นอิสระที่จะกระทำการโดยแข็งขันในกิจการของตน⁵

อิทธิพลของกรมหลวงโยธาเทพยังมีที่ไปที่มาที่ไปอีกหนึ่งประเด็น ในฐานะพระราชธิดาสมเด็จพระนารายณ์ กรมหลวงโยธาเทพทรงมีสายสัมพันธ์ที่แนบแน่นกับเหล่าขุนนางที่เคยทำราชการกับพระราชบิดา และมาทำอยู่กับพระราชสวามีของพระนางในปัจจุบัน ในบรรดาหมู่มิตรที่ใกล้ชิดพระนางที่สุดคือโกษาปาน ผู้เคยเป็นราชทูตของสมเด็จพระนารายณ์ไปเยือนฝรั่งเศสและขณะนั้นเป็นเสนาบดีพระคลังของสมเด็จพระเพทราชา

¹ *Ibid.* pp. 367, 374.

² *Ibid.* p. 368. [หมายเหตุผู้แปล: คำขแมนระบุที่มาของต้นฉบับพงศาวดารที่ใช้แปลความตอนนี้อยู่ที่อักษรย่อ B1 ซึ่งไม่ชัดเจนว่าหมายถึงฉบับไหน ในที่นี้จึงคัดจากฉบับพันจันทนุมาศ (น. 204) มาอ้าง]

³ *Ibid.* pp. 382-3.

⁴ *Ibid.* pp. 382-3, 427. [หมายเหตุผู้แปล: เฉพาะข้อความที่คัดมานั้นใช้ตามฉบับบริติชมิวเซียม (พ.ศ. 2350) ที่สำนักพิมพ์ก้าวหน้าจัดพิมพ์ใน พ.ศ. 2507 (น. 548) ที่คุชแมนใช้แปลและเทียบให้เห็นว่าความตรงกับฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ (ไม่ทราบปี) ซึ่งพิมพ์โดยคลังวิทยาใน พ.ศ. 2514 และฉบับพระราชหัตถเลขา (พ.ศ. 2398) ที่พิมพ์โดยไอเดียสโตรใน พ.ศ. 2505]

⁵ VOC 1676, Missive Tant to Batavia, 29 Jan. 1703, fos. 58-9.

ตลอดรัชกาลของพระองค์ สมเด็จพระเพทราชาต้องทรงเผชิญหน้ากับการทำทนายการเถลิงราชย์ของพระองค์จากทั้งภายในและภายนอก ภัยคุกคามนั้นมาในหลายแบบ ได้แก่ กบฏผู้อ้างตัวเป็นพระราชอนุชา สมเด็จพระนารายณ์ การแข็งขึ้นจากประเทศราช และคลื่นใต้น้ำที่น่าสยในบรรดาขุนนางจากรัชสมัยก่อนระหว่าง พ.ศ. 2242 ถึง 2246 วิกฤตทางการเมืองก็ค่อยๆ ปรากฏขึ้นอีกและนำไปสู่การกวาดล้างอีกครั้งในปลายรัชสมัย¹

ในตอนต้นรัชสมัย พระองค์ทรงพยายามแสวงหาการสนับสนุนจากเหล่าขุนนางชั้นผู้ใหญ่โดยพระราชทานยศศักดิ์และทรัพย์สิน เมื่อพระราชอำนาจของพระองค์มั่นคงขึ้นแล้ว พระองค์ก็ทรงตอบโต้กลับใครก็ตามที่ทรงเห็นว่าน่าสยอย่างเหี้ยมโหด สมเด็จพระเพทราชาเริ่มกำจัดอดีตขุนนางของสมเด็จพระนารายณ์ตั้งต้นจากการกวาดล้างโกษาปาน เสนาบดีพระคลัง ผลจากการทรمانและจำชื้อคา โกษาปานก็ได้สิ้นชีวิตลงในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2242 ราชสำนักทั้งหมดถูกผลักไปสู่ความโกลาหลและความประหวั่นหวาด² โดยที่กรมหลวงโยธาเทพทรงเสียมิตรสำคัญอย่างโกษาปานไป สมเด็จพระเพทราชา ก็ทรงปฏิบัติต่อพระนางอย่างเลวร้าย แม้แต่การลงพระหัตถ์ต่อพระนางจนทรงบาดเจ็บก็ด้วย³

สถานะของกรมหลวงโยธาเทพถูกบั่นทอนลงอย่างหนักใน พ.ศ. 2242-2243 เมื่อพระนางทรงถูกกล่าวหาว่าอยู่เบื้องหลังการก่อกบฏที่นครราชสีมา เหตุการณ์นี้เป็นที่โจษจันกันว่าเป็นความพยายามจะผลัดแผ่นดินพระเพทราชาให้เจ้าพระขวัญ⁴

เมื่อสมเด็จพระเพทราชาประชวรจนจะสวรรคต กรมหลวงโยธาเทพก็ทรงหาการสนับสนุนโดยทันทีให้พระราชโอรสได้สืบราชสมบัติต่อ รวมไปถึงจากออกญาสมบัติธิบาล ขุนนางเชื้อสายจีนผู้เป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระเพทราชาด้วย แต่หลวงสรศักดิ์กลับทำกลเอาชนะด้วยการเข้าควบคุมพระราชวังด้วยคนของพระองค์ ดังนั้นจึงได้ทรงกุมการเข้าถึงสมเด็จพระเพทราชาที่กำลังจะสวรรคตไว้ และด้วยการให้ฝ่ายที่สนับสนุนพระองค์เข้าสวมตำแหน่งแทนออกญาสมบัติธิบาล

พงศาวดารไทยชี้ว่านั่นคือการช่วงชิงสิทธิธรรมระหว่างหลวงสรศักดิ์กับกรมหลวงโยธาเทพ บางฉบับอ้างว่าหลวงสรศักดิ์ทรงเป็นพระราชโอรสลับของสมเด็จพระนารายณ์มากกว่าจะเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเพทราชา ตามเรื่องที่เล่านี้ สมเด็จพระนารายณ์ทรงเกรงภัยจากพระราชวงศ์ที่เป็นบุรุษ พระองค์ทรงบังคับนางสนมทุกคนให้ทำแท้งเสีย แต่พระราชโอรสพระองค์หนึ่งได้ประสูติจากนางสนมนามว่ากุสาวดีและได้พระราชทานให้พระเพทราชารับไปเลี้ยง ข้อเท็จจริงของเรื่องนี้ยังเป็นข้อถกเถียงกันอยู่ไม่มีหลักฐานต่างชาติยืนยันในเรื่องนี้ ขณะที่หลวงสรศักดิ์หรือสมเด็จพระเจ้าเสือมีความสำคัญอยู่ในพระราชพงศาวดาร กรมหลวงโยธาเทพกลับแทบไม่ได้รับการเอ่ยถึงนัก

หลังจากสมเด็จพระเพทราชาสิ้นพระชนม์ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2246 หลวงสรศักดิ์ทรงขอให้ออดีตพระอัครมเหสีกรมหลวงโยธาเทพเอนให้พระองค์ครองแผ่นดินเป็นสมเด็จพระเจ้าเสือ (พ.ศ. 2246-2252) ไปจนกว่าเจ้าพระขวัญที่ยังทรงเยาว์วัยจะเจริญพระชนม์ขึ้น ในยามนั้น กรมหลวงโยธาเทพปลื้มพระองค์

¹ สำหรับความเป็นมาและรายละเอียดของวิกฤตทางการเมืองในปลายรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชาครั้งนี้ ดู Dhiravat na Pombejra. (2002). Dutch and French Evidence Concerning Court Conflict at the End of King Phetracha's Reign, c. 1699-1703. *Silpakorn University International Journal* 2(1).

² VOC 1623, Missive Tant to Batavia, 25 Dec. 1699, fos. 39-40, 56.

³ VOC 1637, Missive Tant to Batavia, 17 Jan. 1700, fo. 12.

⁴ สำหรับรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับกบฏที่นครราชสีมาและที่อื่นๆ ใน พ.ศ. 2242-2243 ดู Bhawan Ruangsilp. (2007). *op. cit.* pp. 169-72.

ออกจากชีวิตฆราวาสไป แต่ยังคงได้รับการเคารพจากสมเด็จพระเจ้าเสือเนื่องจากได้ทรงเลี้ยงดูพระองค์มา ในระยะแรก พระองค์ทรงปฏิบัติต่อเจ้าพระขวัญอย่างดี แต่ก็เพียงเพื่อรอจังหวะเหมาะเท่านั้น ต้นตอแห่งวีโอซี ได้รับการบอกจากสายข่าวสยามว่ากรมหลวงโยธาเทพและพรรคพวกของพระนางมีเป้าหมายที่จะลอบปลงพระชนม์ สมเด็จพระเจ้าเสือ แต่แผนการแพรงพรายออกไปโดยนางพระกำนัลผู้ที่ต้องการแก้แค้นกรมหลวงโยธาเทพ ที่ได้ลงพระอาญานางโศภนฐานโปปตมตเทจ สมเด็จพระเจ้าเสือทรงเริ่มเดินทางมาก่อน พระองค์ได้ลวง เจ้าพระขวัญให้เข้ามาติดกับและปลงพระชนม์เสีย

ยามที่ได้ทรงทราบข่าวพระราชโอรสสิ้นพระชนม์แล้ว กรมหลวงโยธาเทพก็ทรงคิดอ่านหาทาง เสด็จไปลี้ภัยด้วยกรมหลวงโยธาทิพ พระปิตุจฉา ตามเรื่องเล่าที่ตัดซ้ำว่าได้อินมาจากสายข่าวสยามนั้น กรมหลวงโยธาทิพทรงตั้งพระภาคิกาของพระนางว่าที่สูญเสียพระราชโอรสไปนั้นเป็นผลจากทรงทำผิด ไปในหนหลัง นั่นคือการรอมชอมของพระนางต่อสมเด็จพระเพทราชาซึ่งยังผลให้พระปิตุลาสองพระองค์ (เจ้าฟ้าอภัยทศและเจ้าฟ้าน้อย - ผู้แปล) ของพระนางสิ้นพระชนม์ไป กรมหลวงโยธาทิพทรงขอ พระราชทานให้สมเด็จพระเจ้าเสือไว้พระชนม์ชีพพระภาคิกาของพระนางไว้ แต่เอกสิทธิ์ทั้งหลายของ พระนางก็ถูกริบถอนคืนและพระนางก็ทรงถูกขับออกจากพระราชวัง¹ พระนางเสด็จไปประทับที่พระตำหนักเล็ก ๆ ใกล้วัดพุทไธสวรรค์

ด้วยการทำลายตระกูลขุนนางเดิมที่พระราชบิดาของพระองค์เริ่มต้นไว้ การปลงพระชนม์เจ้าพระขวัญ และการลดสถานะของพระอัครมเหสีกรมหลวงโยธาเทพลง สมเด็จพระเจ้าเสือก็ทรงประสบความสำเร็จ ในการยุติการทำหายใดๆ ที่อาจเป็นไปได้โดยเชื้อวงศ์ของสมเด็จพระนารายณ์

กรมหลวงโยธาเทพ: สตรีในการเมืองอยุธยา

กรมหลวงโยธาทิพสิ้นพระชนม์ในช่วงต้นรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ (พ.ศ. 2252-2276) และได้รับพระราชทานเพลิงพระศพ เป็นประวัตินคราวแรกสำหรับราชานารีที่ถูกบันทึกลงพระราช พงศาวดาร กระบวนเชิญพระศพนั้นประกอบด้วย “ดุริยางคดนตรีแดรสังข์ฆ้องกลอง” และพระอัฐิได้รับการอัญเชิญไปบรรจุยังพระวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์² กรมหลวงโยธาเทพนั้นดำรงพระชนม์ต่อมายาวนานกว่า สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2279 ในปีแรกๆ ของรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (พ.ศ. 2276-2301) พระราชพงศาวดารบันทึกว่าพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้นโปรดสั่ง “ให้ทำพระเมรุขนาดน้อย ชื่อ 5 วา 2 ศอก” (ราว 11 เมตร) แต่ไม่ได้ระบุถึงกระบวนเชิญพระศพหรืองานพระราชกุศลฉลองพระอัฐิ³

¹ อาร์เนตต์ เคลียร์ (Arnout Cleur) ผู้อำนวยการการค้าวีโอซีเขียนถึงการต่อสู้ทางการเมืองในช่วงที่สมเด็จพระเพทราชาใกล้ สวรรคตและผลที่ตามมาไว้ใน “Relation of What Occurred upon the Sickness and Death of the Siamese King Named Phra Trong Than [Phetracha]” ซึ่งยื่นพื้นจากเรื่องที่ถูกเล่าโดยชาวราชสำนักไม่ทราบชื่อ. VOC 1691, Relaaas van 't voorgevallene by de ziekte en overlyden van den Siamese koning Phra Trong Than genaamt [บทบรรยายว่า ด้วยสิ่งที่เกิดขึ้นในยามประชวรและสวรรคตของกษัตริย์สยามพระนามพระทรงธรรม์], (1703 or 1704), fos. 61-74. ดูด้วยที่ Bhawan Ruangsilp. (2007). *op. cit.* pp. 173-6. และ Richard D. Cushman (tr.). (2002). *op. cit.* pp. 367, 374. ซึ่งอธิบายถึงสมเด็จพระเจ้าเสือที่ได้ลวงพระราชอนุชาของพระองค์เองไปสู่การสิ้นพระชนม์ด้วยเล่ห์เพทุบาย.

² *Ibid.* p. 407. [หมายเหตุผู้แปล: ในที่นี้ ข้อความที่อ้างในเครื่องหมายอัญประกาศใช้จากฉบับพันจันทนุมาศ (B) (น. 244) ตามที่คุชแมนใช้แปล]

³ *Ibid.* p. 432. [หมายเหตุผู้แปล: ในที่นี้ ข้อความที่อ้างในเครื่องหมายอัญประกาศใช้จากฉบับพันจันทนุมาศ (B) (น. 257) ตามที่คุชแมนใช้แปล]

พงศาวดารไทยให้ไว้เฉพาะโครงคร่าวๆ เกี่ยวกับพระชนม์ชีพของกรมหลวงโยธาเทพ ในฐานะพระราชธิดาของกษัตริย์ พระอัครมเหสีของพระเจ้าอยู่หัวอีกพระองค์ และพระราชชนนีของผู้ที่อาจได้เป็นกษัตริย์ พระนางถูกมองแต่ในแง่ที่สัมพันธ์กับพระราชวงศ์บุรุษ หากปราศจากแหล่งข้อมูลร่วมสมัยของชาวยุโรป เราอาจไร้ซึ่งภาพฉายเกี่ยวกับพระชนม์ชีพและโลกของพระนาง

เรื่องราวเกี่ยวกับกรมหลวงโยธาเทพชวนให้นึกถึงบทบาทหลักของสตรีชั้นสูงในเมืองอยุธยาว่าเป็นสื่อส่งทอดลัทธิธรรมพิเศษบางอย่างไปสู่พระราชวงศ์บุรุษที่พวกเขาสัมพันธ์ด้วย อย่างไรก็ตาม ในบางกรณี สตรีเหล่านี้สามารถแสดงอิทธิพลเหนือเหล่าบุรุษหรือผ่านบุรุษเหล่านั้น พวกเขาเข้าใจความหมายของตัวเอง ในฐานะผู้บริหารลวงศตระกูลของเธอและศรัทธาของตน ทั้งพวกเขายังมีผลประโยชน์เป็นของตัวเองอีกต่างหาก

พฤติกรรมแห่งกรมหลวงโยธาเทพก่อตัวขึ้นและถูกกำหนดไว้ด้วยชนชั้นของพระนางมากกว่า เพศภาวะของพระนาง พระนางทรงครองอาณาบริเวณในพระราชวังฝ่ายในด้วยความเคร่งครัดตามธรรมเนียมประเพณีและไม่ใช้ด้วยความรักประดุจมารดา พระนางทรงลงขันทำการค้ากับต่างชาติ โดยที่โอกาสทางการค้านั้นได้แบ่งปันส่วนไปตามสายสัมพันธ์ของบุคคล ภายในครอบครัว และไม่จำกัดอยู่เฉพาะกับบุรุษ กรมหลวงโยธาเทพได้ทรงรักษาความสัมพันธ์กับขุนนางผู้เคยสนองงานพระราชบิดาของพระนางไว้ การแบ่งแยกพื้นที่ซึ่งจำกัดพื้นที่สตรีชั้นสูงไว้ในพระราชวังชั้นในไม่อาจกีดขวางพระนางไปจากการติดต่อสื่อสารกับโลกภายนอกได้ทั้งหมด ธรรมเนียมการสืบราชสมบัติไม่อนุญาตให้สตรีขึ้นครองแผ่นดิน แต่ในนามของพระราชโอรสของพระนาง กรมหลวงโยธาเทพก็ทรงพยายามให้ได้มาซึ่งอำนาจ พระนางทรงปฏิบัติเช่นเดียวกับตัวละครอื่นในการเมืองของอำนาจ โดยไม่ต้องพิจารณาถึงเพศภาวะ

มีพื้นที่ไม่มากนักสำหรับสตรีในพระราชพงศาวดารอยุธยา และไม่มากนักเช่นกันในประวัติศาสตร์ นิพนธ์สมัยอยุธยา พงศาวดารให้ความสนใจใกล้ชิดกับกิจกรรมของชนชั้นปกครองที่ใหญ่แล้วคือบุรุษ สตรีจำนวนหยิบมือหนึ่งเท่านั้นที่หลายพรรณนาภาพเช่นนี้ สตรีเช่นว่านั้นจะปรากฏตัวขึ้นเมื่อการกระทำของพวกเขาสอดรับกับความปรารถนาของสามีหรือชาติ หรือเมื่อพวกเขาเป็นภัยต่อความปรารถนาเหล่านั้น ในข้อนี้ สมเด็จพระสุริโยทัยและท้าวศรีสุธารจันทรภูมิกบรยายไว้ในประวัติศาสตร์นิพนธ์เชิงพงศาวดาร ในฐานะคู่ตรงข้าม ระหว่างวีรสตรีกับตัวร้าย ภรรยาและมารดาผู้อุทิศตนกับภรรยาผู้ทรยศและฆ่าสามีของตัวเอง

แม้ว่าแหล่งข้อมูลฟากยุโรปจะไม่ได้ให้ภาพสมบูรณ์ของกรมหลวงโยธาเทพในฐานะมนุษย์ แต่ข้อมูลเหล่านั้นก็ให้มากกว่าภาพเดียวในพงศาวดารและเปลี่ยนนัยความหมายในช่วงพระชนม์ชีพของพระนาง พระนางปรากฏอยู่ในฐานะสตรีที่ถูกจำไว้ในพื้นที่อันน้อยนิดที่อนุญาตให้กับสตรีของยุคนั้น ทั้งยังเป็นผู้ที่ทรงใช้ประโยชน์จากอภิสิทธิ์มาแสดงบทบาทที่เสียยิ่งกว่าหมู่มิตรส่วนใหญ่ของพระนางเอง ความสามารถที่จะเอาพระชนม์ชีพรอดตลอดช่วงเวลาที่การเช่นฆ่าเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า และอำนาจการใช้อิทธิพล ทวนไปในฉากหลังแห่งความเปลี่ยนแปลงอันรวดเร็วของโชคชะตาทางการเมืองนั้น เป็นผลสืบเนื่องจากพระราชสัมพันธ์กับสมเด็จพระนารายณ์เป็นสำคัญอย่างไม่ต้องสงสัย แต่ในส่วนหนึ่งก็เป็นผลจากพระคุณลักษณะอันเข้มแข็งของพระนาง เป็นดังที่เซอร์แวนรายนเอาไว้อีกทอดหนึ่งว่า “ในทุกสิ่งที่เป็นพระนาง ทรงมีบางสิ่งบางอย่างที่ดึงดูดและน่าพิงใจอย่างที่สุด”

รายการอ้างอิง

หลักฐานขั้นต้นที่ยังไม่ตีพิมพ์

The National Archives, The Hague

The Archives of the Dutch East India Company, 1602-1795 (ตัวย่อ: VOC), 1.04.02

VOC 1444, 1453, 1580, 1609, 1623, 1637, 1676, 1691

หลักฐานขั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้วและแหล่งข้อมูลร่วมสมัย

กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ. (2548). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระนารายณ์. (2541). อธิบายว่าด้วยยศเจ้า. กรุงเทพฯ: เอ็ดดิสัน เพรส โปรดักส์.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2537 [2523]). การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์. กรุงเทพฯ: มติชน.

Anonymous. (2004). Relation of the Principle Circumstance Which Occurred in the Revolution in the Kingdom of Siam. In Michael Smithies (ed.), *Witnesses to Revolution: Siam, 1688*. pp. 5-34. Bangkok: Siam Society.

Anonymous. (2004). Succinct Account of What Occurred in the Kingdom of Siam in the Year 1688. In Michael Smithies (ed.), *Witnesses to Revolution: Siam, 1688*. pp. 124-34. Bangkok: Siam Society.

Baker, Chris; and Pasuk Phongpaichit. (2016). *The Ayutthaya Palace Law and the Thammasat: Law and Kingship in Siam*. Ithaca: Cornell SEAP.

Beauchamp. (2004). Account of the Revolutions at Court of Siam. In Michael Smithies (ed.), *Witnesses to a Revolution: Siam, 1688*. pp. 51-93. Bangkok: Siam Society.

Bhawan Ruangsilp. (2007). *Dutch East India Company Merchants at Court of Ayutthaya: Dutch Perceptions of the Thai Kingdom, c. 1604-1765*. Leiden: Brill.

Chaumont, Chevalier de. (1977). Relation of the Embassy to Siam 1685. In Michael Smithies (ed.), *Aspect of the Embassy to Siam 1685*. pp. 19-133. Bangkok: Silkworm Books.

Choisy, François Timoléon, Abbé de. (1993). *Journal of a Voyage to Siam, 1685-1686*. tr. by Michael Smithies. Kuala Lumpur: Oxford University Press.

Cruysee, Dirk van der. (2002). *Siam and the West, 1500-1700*. tr. by Michael Smithies. Chiang Mai: Silkworm Books.

Cushman, Richard D. (tr.). (2002). *The Royal Chronicles of Ayutthaya*. Bangkok: Siam Society.

de Bèze, Claude. (1990). *1688 Revolution in Siam: The Memoir of Father de Bèze, S.J.* tr. by E. W. Hutchinson. Bangkok: White Lotus.

Dhiravat na Pombejra. (1984). *A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty: 1629-1688*. Thesis, Ph.D. London: School of Oriental and African Studies, University of London. Photocopied.

- _____. (2000). VOC Employees and their Relationships with Mon and Siamese Women: A Case Study of Osoet Pegua. In Barbara Watson Andaya (ed.), *Other Pasts: Women, Gender and history in Early Modern Southeast Asia*. pp. 195–214. Hawai'i: Center of Southeast Asian Studies.
- _____. (2002). Dutch and French Evidence Concerning Court Conflicts at the End of King Phetracha's Reign, c. 1699–1703. *Silpakorn University International Journal* 2(1): 47–70.
- Farrington, Anthony; and Dhiravat na Pombejra (eds.). (2007). *The English factory in Siam 1612–1685*. 2 Vols. London: British Library.
- La Loubère, Simon de. (1793). *A New Historical Relation of the Kingdom of Siam*. London.
- Gervaise, Nicolas. (1998). *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*. tr. by John Villiers. Bangkok: White Lotus Press.
- Nijenrode, Cornelis van. (1854). Remonstrantie en verthoninge der gelegentheyte des coninckrijx van Siam mitsgaders haeren handel ende wandel ende waar de begotie meest in bestaet etc. *Kroniek van het Historisch Genootschap Gevestigd te Utrecht* 10, pp. 176–91.
- Saint-Vandrilie. (2004). The Revolution in Siam. In Michael Smithies (ed.), *Witnesses to a Revolution: Siam, 1688*. pp. 35–50. Bangkok: Siam Society.
- Schouten, Joost. (1935 [1638]). A Description of Siam. In F. Caron; and J. Schouten, *A True Description of the Mighty Kingdoms of Japan and Siam*. tr. by Roger Manley; and ed. by C. R. Boxer. London: Argonaut Press.
- Smithies, Michael (ed. and tr.). (2004). *Witnesses to a Revolution: Siam, 1688*. Bangkok: Siam Society.
- Smithies, Michael (ed.). (2008). *Three Military Accounts of the 1688 "Revolution" in Siam by Lieutenant General Desfarges, de La Touche, Jean Vollant Des Verquains*. Bangkok: Orchid Press.
- Tachard, Guy. (1999 [1688]). *Voyage to Siam Performed by Six Jesuits Sent by the French King to the Indies and China in the Year 1685*. Bangkok: White Lotus.
- Van Vliet, Jeremias. (2005). Historical Account of King Prasat Thong. tr. and ed. by Alfons van der Kraan. In Chris Baker; Dhiravat na Pomberja; Alfons van der Kraan; and David K. Wyatt (eds.), *Van Vliet's Siam*. Chiang Mai: Silkworm Books.